

УДК 369.011.4

Славкова А.А., ст. викладач кафедри фінансів
ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”, м. Київ

ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ: ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН

Стаття присвячена дослідженню прожиткового мінімуму як важливої соціально-економічної гарантії держави населенню. Аналізується фінансовий потенціал чинного прожиткового мінімуму в Україні на предмет реалізації споживчої платоспроможності населення. Визначається роль прожиткового мінімуму як індикатора рівня суспільного розвитку. Аналізуються суперечності прожиткового мінімуму в комплексі з іншими державними соціально-економічними стандартами та гарантіями населенню. Здійснено розрахунок співвідношень прожиткового мінімуму з іншими найбільш вагомими державними соціально-економічними стандартами. Відображено роль прожиткового мінімуму як фінансового важеля управління суспільним розвитком. Внесені пропозиції щодо реформування системи державних соціальних стандартів і гарантій та вдосконалення прожиткового мінімуму населенню.

To the investigation of living minimum as important social and economic guarantee of the state for the population the article is devoted. To the subject of the population consumption solvency realization of the financial potential of the current living minimum in Ukraine an analysis is made. The role of living minimum as an indicator of society development is defined. In the complex with another state social and economic standards and guarantees for population some contradictions of the living minimum are analyzed. Calculation of some correlations between living minimum and others main essential state social and economic standards is made. The role of living minimum as financial lever for society development is reflected. Some suggestions regarding state system social standards and guarantees reforming and living minimum improvement for the population are made.

Актуальність теми дослідження. Національна Конституція, на основі визнання найвищою соціальною цінністю людини її життя та здоров'я, а також

враховуючи суспільно-об'єктивні вимоги щодо забезпечення повноцінного комплексу її потреб, достатніх для підтримання життєвого рівня, гарантує від імені держави мінімально необхідний рівень задоволення особистих потреб, пов'язаних з підтриманням належної функціональної життєздатності громадян. Вказане є сучасною цивілізовано неупередженою Конституційною нормою сучасного демократичного суспільства (ст. 23 Конституції України): “Кожна людина має право на ... вільний і всебічний розвиток її особистості”.

З одного боку, це стосується споживчої політики в контексті виробництва суспільних благ (товарів, робіт та послуг) – в достатніх обсягах, широкого асортименту та належної високої споживчої якості. А з іншого – гарантування прийняттого рівня доходів населення з відповідним ринковим умовам рівню споживчої платоспроможності, через що реалізуються можливості споживання суспільних благ й соціально-економічного відтворення суспільства (передбачає максимальне наближення номінального та реального доходів громадян, що сприяє урівноваженню їх споживчої платоспроможності і ринкової пропозиції).

Суспільство складається з певних верств населення, кожна з яких має відповідний рівень доходів з властивою споживчою платоспроможністю. Незалежно від прошарку населення, рівень доходу в будь-якому разі повинен бути достатнім для споживання необхідного обсягу суспільних благ. Кожний різновид доходів всіх індивідуумів має “забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму” (Конституція України, ст. 46).

Аналогічний підхід зазначено у Європейській соціальній хартії, яка більш деталізовано розкриває вказані позиції фінансово-економічного характеру. Важливо, що розглядається не тільки окрема особа, яка потребує засобів на існування в необхідному – мінімальному – обсязі, а саме сім'я, сукупні сімейні доходи та витрати на особливому, специфічному рівні: фінансових бюджетів домогосподарств. Насамперед, це відноситься до осіб, які безпосередньо виконують свою професійну діяльність та повинні отримувати за неї доволі пристойний рівень оплати праці, що реалізується через “право на справедливую

винагороду”: “Визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім’ям достатній життєвий рівень” (п. 1, ст. 4, ч. II) [4].

Процес становлення соціально-орієнтованої економіки та формування ринково-конкурентного середовища обумовлює необхідність підвищення ролі державної політики у сфері доходів населення, ставлячи за мету забезпечення зростання суспільного добробуту, повноцінного задоволення особистих потреб суспільними благами та гарантування соціальної справедливості громадянам. Політика доходів населення є важливим завданням в контексті вирішення проблем соціальної політики держави. Політику доходів населення можливо визначити як напрям державної соціально-економічної політики, що в цілому повинна гарантувати підвищення реальних, у достатній мірі споживчоплатоспроможних доходів громадян для забезпечення нормальних умов розширеного відтворення людини, поліпшення якості життя й створення умов індивідуальному розвитку всіх членів суспільства.

Слід зауважити, що державна політика доходів відбувається в умовах “соціально-ринкової економіки”, що надає особливий функціональний статус державі. Чітка конкретизація й удосконалення моделі “соціальної держави” є базовою запорукою сталого соціально-економічного розвитку та використання суспільного капіталу. Сучасний образ “соціальної держави” в цивілізаційному поступі полягає в ефективному управлінні національним господарством, структурою і пропорціями економічного виробництва (матеріального й нематеріального) та суспільного відтворення. Відтворення робочої сили як основного потенціалу суспільного розвитку – важливий чинник у процесі виробництва валового внутрішнього продукту, створення доданої вартості й утворення національного доходу (що зумовлює потребу в існуванні вагомого сектора невиробничої сфери, де національний дохід не створюється, але й без якого процес реального виробництва неспроможний бути ефективним, оскільки це об’єктивно обумовлює суспільну необхідність його оптимального розподілу і перерозподілу, полягаючи в гармонічному співвідношенні двох частин –

фонду нагромадження та фонду споживання, які визначають раціональну структуру й пропорції розвитку національного господарства країни). Реалізація цих суспільно необхідних вимог відбувається здебільшого за допомогою фіскальної політики. В цьому контексті в сучасному ринково розвинутому світі має місце суттєве зміщення позиції “соціальної держави” в напрямі формування вже “ефективної держави”, що відчутно видозмінює характер застосування фінансових важелів у фіскальному механізмі з метою досягнення намічених пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку суспільства [13, с. 43].

Фіскальна політика держави з адекватним арсеналом фінансових важелів намагається досягти соціально-економічної рівноваги та суспільної гармонії на рівні доходів населення. “Економічні закони ринкового існування завжди адекватно визначають соціальне становище суб’єктів економічних відносин – окремих індивідів, соціальних груп і прошарків, – які в кінцевому підсумку своєї економічної діяльності отримують через систему розподілу відповідну частку виробленого суспільного продукту. Її величина є неоднаковою для різних категорій населення, досить часто навіть з істотною розбіжністю; такі відхилення спричинені неоднаковими обсягами приватної власності, як одного з основних фундаментів ринкової економіки, та можливостями владно-адміністративного впливу на процес розподілу і привласнення суспільного продукту”, що й “зумовлює необхідність державного втручання в систему розподільних відносин з метою вирівнювання соціальних диспропорцій та встановлення соціальної справедливості в суспільстві” [12, с. 253].

Світові стандарти “соціально-ринкових держав” орієнтуються на подолання тенденції подальшої соціальної диференціації та поляризації різних соціальних груп за рівнем матеріального забезпечення й стартових можливостей. В Україні закладення фундаментальних підвалин формування моделі суспільних відносин в стабілізаційний період – одне з найважливіших завдань. Існує очевидна необхідність поступового подолання високого рівня соціальної диференціації та низького рівня професійної спеціалізації, що в

перспективі зводиться до створення “соціальної держави”, ґрунтуючись на запровадженні справедливих норм громадянського життя та розбудови “соціальної ринкової економіки” на західноєвропейський зразок. Властивою рисою сучасного “соціального ринкового господарства” є поступова втрата класової основи дохідно-майнової диференціації в суспільстві. В умовах класичного капіталістичного устрою вона зумовлювалась соціальним поділом праці залежно від власності суб’єктів на засоби виробництва, а в умовах “соціального ринкового господарства” чільне місце починають займати технологічний поділ праці та кваліфікація робочої сили (оскільки рівень і якість знань, культура праці та обсяги інформації набувають чинності “засобів виробництва”). Ознакою просування до “соціальної безкласовості” в західноєвропейському ареалі виступає не повнота збігу ознак власника й працівника, а навпаки – відсутність повноти їх розрізнення. Навряд чи може бути прийнятною в Україні зі всім своїм арсеналом відповідних інструментів модель “соціального ринкового господарства” без належної підготовчої роботи, де лише з’являються паростки цивілізованих ринкових відносин. Така модель в подібних умовах не набуде якостей універсальної панацеї, а в кращому випадку, може виявитись витісненою традиційними елементами “соціального промислово-феодалного господарства” чи постати вкрай деформованою, якщо й взагалі не згубною для суспільства. І важливо, при цьому, “уникати пасток зворотного еволюційного самозаперечення” [13, с. 44].

За будь-яких обставин, забезпечення принаймні мінімального достатку в суспільстві – основне завдання держави незалежно від рівня розвитку ринкових відносин та ступеня соціалізації економіки. Для цього використовується доволі потужний арсенал державних фінансових інструментів. Одним з них виступає прожитковий мінімум – державний гарант мінімального добробуту населення.

Постановка проблеми. Пропонована стаття стосується дослідження у сфері державної політики доходів населення. Головна увага зосереджена на проблематиці практичного використання прожиткового мінімуму, об’єктивно

встановленого й інтерпретованого – найнижчої поділки забезпечення громадян грошовими доходами, що дозволяють адекватно, на мінімально допустимому рівні, задовольняти особисті потреби. У період переходу до ринкової економіки в умовах нестабільності та інфляції статистика збільшення номінальних доходів недостатньо характеризує рівень життя населення.

Ще наприкінці 1980-х та на початку 1990-х рр. Україна зіткнулася з рядом нових (до цього часу невідомих) проблем соціального характеру, які є досить властивими для економіки ринкового типу. Це, зокрема:

- зайнятість та безробіття;
- бідність та малозабезпеченість;
- середньодушові доходи населення (в розрахунку на одного члена сім'ї), які є нижчими за прожитковий мінімум;
- споживча структура суспільних благ (насамперед – питома вага затрат в складі доходів населення на забезпечення продуктами харчування, що має тенденцію до зростання) тощо.

Вказані проблеми, зі ще більш важливішим значенням, мають місце й сьогодні – через двадцять років перебудови народногосподарського комплексу і розбудови національної ринкової соціально-орієнтованої економічної системи. За період десятилітніх спроб здійснення ринкових перетворень можна констатувати, що в Україні й досі відсутні чітко сформульовані орієнтири економічної політики та пріоритети її соціальної складової, а також механізму її адекватного фінансового забезпечення, через що виявились марними прагнення швидкої реалізації суспільних загальнодержавних реформ. З точки зору функціонування економічної системи, саме через соціальну політику держави концентруються найголовніші завдання економічного зростання суспільства, чинником забезпечення якого й виступає соціальна політика. Натомість, якщо функціонування економіки не супроводжується підвищенням суспільного добробуту, тоді губляться і стимули щодо ефективності економічної активності – підприємництва й продуктивності праці. А досягнення стратегічних домінант

соціально-економічного розвитку суспільства потребує ефективної фіскальної політики й адекватного фінансового забезпечення.

Нехтування соціальною складовою ринково-економічних трансформацій є небезпечним явищем, оскільки катастрофічними наслідками можуть постати деформація виробничої сфери, втрата професійної кваліфікації в основній масі населення, усунення від процесів ринкових перетворень в економіці більшої частини суспільства. Відтак, відбувається знищення продуктивних сил в країні без створення відповідних інституційних умов щодо забезпечення рівних економічних можливостей громадянам. Більшість поточних чинників створює перешкоди за основним напрямом соціального забезпечення населення. У своїй сутності, зазначене відповідає порушенню базової, висхідної мети соціально-економічної життєдіяльності людини – створення й доступність економічних благ для поліпшення умов життя населення. Натомість, в суспільстві сьогодні утворилося специфічне “соціальне дно” – з-поміж тих, хто залишився без роботи, без житла тощо. Загальна кількість таких громадян становить понад 10% міського населення, однак цей показник є значно вищим – із врахуванням контингенту в сільській місцевості. Відтак, безробіття, бідність стали причиною “суспільної десоціалізації”. Дійсний середній клас суспільства в Україні за соціальними умовами існування перебуває переважно за межею бідності або на рівні мінімального забезпечення. Нагромадження подібних ентальпійних явищ в соціальній сфері становить загрозу виникнення катастрофічних соціальних вибухів. Охарактеризована ситуація відображає, що окреслені соціально-економічні явища існують на тлі байдужого ставлення до суспільства держави. Водночас, більшість населення не прагне постати в ролі монархів, монополістів чи олігархів: йому потрібні звичайні умови на працю й існування, мінімальний, проте необхідний та адекватний соціально-економічним обставинам, рівень доходів й обсяг забезпечення суспільними благами.

В рамках цієї соціально-економічної системи сукупність фінансово-економічних відносин з приводу формування, розподілу й витрачання

суспільно-індивідуальних доходів є найважливішою та найскладнішою сферою науково-теоретичних та, особливо, прикладного характеру досліджень. При цьому: процес формування особистих доходів у населення повинен бути повноцінним та закономірним; процес розподілу особистих доходів громадян – раціональним й оптимальним; процес витрачання особистих доходів населенням – ефективним, неупередженим та незобов'язуючим. Максимізація зазначених властивостей дозволить виявити об'єктивні вимоги і встановити відповідні чинники всебічної та всеохоплюючої дії щодо розробки цілісного механізму формування, розподілу й використання доходів громадян, сприяючи кількісному і якісному поліпшенню їх добробуту.

Фінансовий потенціал особистих доходів, з позицій платоспроможності, може (та – повинен) бути споживчоспроможним й фіскальноспроможним. Споживча платоспроможність індивідуальних доходів реалізується у контексті споживання суспільних благ, але включаючи, також, ще й можливості утворення певних заощаджень (чи інших нагромаджень) та витрати фінансово-інвестиційного характеру. Фіскальна платоспроможність доходів громадян виявляється у контексті ймовірності сплати особистого прибуткового податку за умови належного рівня доходів з метою формування податково-бюджетних доходів держави [14, с. 106-107].

Позиція фіскальної достатності повинна включати вихідну категорію в контексті оподаткування індивідуальних доходів – неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Більше того, неоподатковуваний мінімум доходів громадян – останній елемент при побудові механізму фіскального адміністрування доходів населення, до складу якого входять всі інші компоненти: мінімальні соціально-економічні стандарти та гарантії, що забезпечують людині реальні можливості задоволення особистих (цивілізовано прийнятних) потреб на найнижчому рівні. Отже, фіскальна достатність доходів населення для бюджету держави, як похідна, логічно аргументована й безпосередня залежність від їх фіскальної платоспроможності, повинна відповідати двом основним вимогам:

- не підривати потенціал фінансових можливостей держави, які певною мірою реалізуються через механізм оподаткування доходів громадян;
- не урізати надмірно фінансовий потенціал особистих доходів у населення, які б дозволили задовольняти відповідний обсяг поточних споживчих потреб та потреб розвитку.

Таким чином, фіскальна достатність індивідуальних доходів в суспільстві обумовлюється їх максимально допустимою (теоретично – “необмеженою”) величиною, що перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Особистий дохід, вищий за неоподатковуваний мінімум доходів громадян, визначає рівень їх фіскальної достатності для держави; особистий дохід, нижчий за неоподатковуваний мінімум доходів громадян, є саме тим гарантом забезпечення власних потреб та інтересів населення, що диктуються соціально-економічними умовами на рівні прожиткового мінімуму.

Сукупний обсяг особистих потреб соціально-економічного (чи фінансово-економічного) характеру – набір індивідуальних, суспільно необхідних вимог кожної людини для забезпечення її існування й відтворення. Важливо, що такий набір є не нижчим за обсяг суспільних благ, придатного для адекватного покриття споживчою платоспроможністю доходів населення. Саме ця ознака формує прожитковий мінімум – мінімальний розмір доходів у громадян. А вся сукупність соціально-економічних суспільних благ й повинна покриватися з допомогою прожиткового мінімуму.

Виходячи з окресленої, суспільно значимої проблематики, основними цілями й завданнями наукового дослідження визначено:

- дослідити соціально-економічну природу прожиткового мінімуму;
- визначити суспільне призначення прожиткового мінімуму та необхідність його практичного використання;
- визначити фінансовий потенціал прожиткового мінімуму на рівні бюджетів домогосподарств;
- розкрити факторно-аналітичний спектр прожиткового мінімуму;

- дослідити фінансові співвідношення прожиткового мінімуму з іншими основними державними соціально-економічними стандартами;
- провести аналіз сучасного рівня прожиткового мінімуму, об'єктивність його впровадження на предмет відповідності суспільним запитам в сучасних соціально-економічних умовах;
- виявити особливості застосування прожиткового мінімуму в зарубіжних країнах з ринково розвинутою економікою;
- визначити можливості модернізації прожиткового мінімуму в Україні в контексті посилення його фінансового потенціалу й соціально-економічної, суспільно адекватної значимості.

Отже, прожитковий мінімум є багатогранною категорією – економічною, соціальною, фінансовою, яка потребує всебічного дослідження з метою її трансформації не в потенційно можливий та вірогідний засіб імовірного впливу на суспільство, а в реальний фінансовий інструмент регулювання соціально-економічних процесів та управління цивілізаційним розвитком з належним ступенем суспільної цінності.

Можна попередньо констатувати, що прожитковий мінімум – основна соціально-економічна категорія, яка відображає міру відповідної споживчої платоспроможності доходів й рівень достатку у населення. Проте, прожитковий мінімум – це ще не первинна (оскільки до нього на нижчому рівні знаходяться й інші базисні складники; наприклад, споживчий кошик), але й не остання (оскільки надалі слідує, зокрема, неоподатковуваний мінімум доходів громадян) соціально-економічна категорія. В силу цього, прожитковий мінімум є комплексним суспільним важелем фінансового управління у сфері соціально-економічних відносин, що виводить його на одну з домінуючих позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба в необхідності забезпечення можливостей споживання мінімального обсягу суспільних благ населенням – одне з найбільш актуальних та проблемно-суперечних питань в системі суспільних соціально-економічних відносин, що вирішується державою

в механізмі розподілу суспільних доходів. Рівень мінімального достатку у населення – мінімальної величини доходів – є завданням державної ваги, що постає гарантією не тільки повноцінного суспільного відтворення, але й закладає відповідний фундамент перспектив розвитку самого суспільства. Благоустрій населення на рівні реального прожиткового мінімуму, адекватного об'єктивним суспільним запитам – це вже позитивна ознака цивілізованого демократичного суспільства, що існує у жорстких рамках соціально-ринкового господарства на засадах справедливого й ефективного розподілу ресурсів. Як зазначається, держава – це одна з провідних найбільш потужних сил, ринково-економічних та суспільних водночас, “яка з допомогою притаманних їй механізмів впливає на розподіл національного доходу з метою забезпечення соціальної справедливості” [5, с. 26].

В першу чергу, для працездатного населення встановлення реального прожиткового мінімуму є вкрай важливим, що в макроекономічному масштабі суттєво знижує модифікацію й істотно звужує розпорошеність цільових орієнтирів фіскальної політики держави, надаючи їй якостей стратегічної спрямованості та закладаючи фундаментальні основи з метою досягнення пріоритетних цілей суспільної еволюції: “Базисними принципами концепції людського розвитку є не постійне надання нужденним верствам населення ... допомоги, а стимулювання розвитку цих людей, активізація їх участі у житті суспільства, розширення можливостей вибору способу життя, прийняття рішень стосовно своєї долі, але водночас і посилення відповідальності за прийняте рішення і його виконання” [2, с. 10].

Очевидно, що ринкова економіка відмічається “несправедливістю” у відношенні формування доходів населення, не відповідаючи бажаному рівню економічної соціалізації. Відтак, наголошується, що між різними прошарками суспільства має місце “значна соціальна диференціація населення і великий розрив у рівнях доходів” [3, с. 78]. З одного боку, вказана проблема вирішується через фіскальний механізм розподілу (перерозподілу) суспільних

доходів, а з іншого – завдання ефективно розв’язується з допомогою системи суспільно необхідних й суспільно адекватних державних соціальних стандартів та гарантій: в цьому контексті прожитковий мінімум є базовим соціальним, економічним та фінансовим елементом.

Проблематичність впровадження суспільно значимого прожиткового мінімуму – актуальне питання для України за увесь час розбудови ринкової економіки. Труднощі, пов’язані із запровадженням суспільно достатнього й вагомому прожиткового мінімуму, були ще як на початку здійснення соціально-економічних реформ [1; 7], так й залишаються надзвичайно актуальними в нинішніх умовах [8; 9; 11; 16; 17]. Адже саме з допомогою прожиткового мінімуму можливим вдається досягнення соціально-економічної рівноваги та суспільної гармонізації. Академік НАН України Е. Лібанова вказує, що “формування соціальної структури європейського зразка” – це потенційний успіх результатів трансформаційних процесів [10].

Однак, слід враховувати, що розвинута соціально-ринкова економіка є досить демократичною й цивілізованою, оскільки забезпечує населенню доволі пристойний спосіб життя на рівні прожиткового мінімуму. Насамперед, величина прожиткового мінімуму встановлюється на рівні сімейного бюджету – фінансових бюджетів домогосподарств. В цьому контексті зазначається, що частина фінансового потенціалу домогосподарств – це внутрішні грошові потоки, зокрема при формуванні збалансованої дохідної та видаткової частин за цільовим призначенням, в тому числі й з метою “підтримання рівня поточного споживання” [18, с. 9]. А необхідний “рівень поточного споживання” саме й забезпечується через реальний прожитковий мінімум, цілком адекватний мінімальним суспільним запитам.

Прожитковий мінімум населення функціонує не відособлено, а в єдиному комплексі з іншими державними соціальними, економічними та фінансовими стандартами й гарантіями; це, зокрема: мінімальний розмір заробітної плати та неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Вказані показники, при цьому,

повинні бути не формальними, а об'єктивними та реальними: “Прискорення економічного зростання і підвищення рівня життя населення будуть зумовлені також прискореним збільшенням реальної заробітної плати ... і, відповідно, доходів домогосподарств” [3, с. 83].

Отже, державна політика доходів населення (на прийнятному рівні) у поєднанні з умовами поступового розширення гарантованого вільного доступу громадян до суспільних благ (принаймні основних засобів існування) – це одна із найважливіших сторін функціонування ринково-економічної соціально орієнтованої держави. Адже суспільство функціонує нормально, коли його політика орієнтується на гармонійний розвиток всієї сукупності матеріальних, соціальних і духовних потреб. А суспільні потреби відображають об'єктивні відносини між людиною й умовами її життєдіяльності, оскільки “формування ціннісної орієнтації забезпечує цілісність суспільства і стійкість економічного зростання” [6, с. 78]. Задоволення суспільних запитів громадян, забезпечення населення суспільними благами вимагає постійного збільшення ресурсів – акселерації процесу примноження суспільного багатства. У контексті подолання жорстких соціально-економічних і фінансово-економічних криз наразі вагомим вбачається феномен структурного “зміщення” хвиль суспільного прогресу. У процесі реалізації соціально сильної політики держави важливі домінантні позиції займають поновлення у своїх правах критерії соціальної “справедливості” та соціальної “ефективності” як базових суспільно-організуючих принципів, а внаслідок цього – й практичне запровадження стандартів справедливої та адекватної винагороди за продуктивну працю економічно активного населення, а також втілення реальних гарантій достатнього забезпечення непрацюючого населення та інших соціально-демографічних груп населення на підставі критерію економічного і соціально вмонтованого достатнього прожиткового мінімуму.

Комплексна характеристика прожиткового мінімуму, таким чином, є досить складною й багатогранною, чим обумовлюється його всебічна мотивація

– суспільно об’єктивного, соціально необхідного, економічно обґрунтованого й фінансово потужного (в різних ракурсах) державного стандарту (гарантії).

Виклад основного матеріалу. Гарантії щодо забезпечення мінімального рівня достатку у населення – основне завдання державної політики особливо в умовах соціально-економічної кризи. З цією метою держава визначає комплекс заходів та інструментів, покликаних хоча б відносно посприяти соціально-економічній стабілізації в країні, а заодно й компенсувати населенню мінімально необхідний рівень доходів. Вказана сфера державної діяльності реалізується через систему державних соціальних стандартів і гарантій населенню. Прожитковий мінімум є одним з них. Його практичне застосування має місце фактично в усіх ринкових економічно розвинутих країнах світу.

Прожитковий мінімум – сформульований, економічно обґрунтований та встановлений державою базовий соціально-економічний індивідуальний (на загальнодержавному рівні) ліміт, який гарантує населенню найнижчий рівень забезпечення особистих потреб суспільними благами, що розраховується з використанням конкретних нормативів обсягів їх мінімального споживання.

“Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування ..., а також мінімального набору непродуктованих товарів ... та мінімального набору послуг ..., необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості” (ст. 1 Закону України “Про прожитковий мінімум” №966-XIV від 15.07.1999р.).

Звертаючись до історії державних гарантій, слід уточнити, що ще за радянських часів основною державною соціальною гарантією для суспільства завжди слугувала заробітна плата. Проте, зважаючи на динаміку розвитку ринкових відносин, можливо констатувати, що заробітна плата, насправді, не завжди спроможна гарантувати обсяги споживання суспільних благ навіть на мінімально допустимому рівні, необхідному для збереження життєдіяльності людини. Відтак, заробітна плата не може постати в якості основного соціально-

економічного стандарту держави. Головним критерієм, що характеризує будь-який державний соціальний стандарт, виступає гіпотеза стосовно споживання обсягів суспільних благ (матеріально-речових і духовно-культурних) хоча б на мінімальному рівні. Концепція соціального забезпечення населення в Україні, прийнята наприкінці 1993р., уповноважила та зобов'язала державу офіційно легалізувати суспільно необхідні соціальні стандарти; в цьому документі вперше згадується й публічно визначається у законодавчій формі рівень прожиткового мінімуму як один з найважливіших соціальних нормативів, на основі якого встановлюються відповідні рівні соціальних гарантій населенню (Постанова Верховної Ради України «Про проект Концепції соціального забезпечення населення України» №3758-XII від 21.12.1993р.). Сподівання, попередньо покладені на прийнятий в 1991р. мінімальний споживчий бюджет, в належній і достатній мірі не підтвердилися одержаними результатами (очікувалось, що «посилиться обґрунтованість мінімального розміру заробітної плати шляхом визначення його з урахуванням ... вартісної величини мінімального споживчого бюджету») (Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» №1284-XII від 3.07.1991р.). Надалі, прийнята в 1994р. межа малозабезпеченості, також не увітчалася великою успішністю (Закон України «Про межу малозабезпеченості» №190/94-ВР від 4.10.1994р.). Новим стандартом постав прожитковий мінімум, вперше конституційно був закріплений в 1996р. разом з ухваленням Конституції України. Проте, в дійсності практичне втілення прожиткового мінімуму виявилось не настільки прогресивним, як бажаним. Тільки на початку 1999р. мала місце перша спроба офіційного формулювання комплексу державних соціальних стандартів та гарантій – «державних мінімальних соціальних стандартів», в складі яких чільна позиція належала прожитковому мінімуму (Постанова Верховної Ради України «Про повернення на доопрацювання Проекту Закону України про державні мінімальні соціальні стандарти» №560-XIV від 25.03.1999р.). Хоча вся система державних соціальних стандартів і гарантій знайшла законодавче

відображення тільки наприкінці 2000р. (Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” №2017-III від 5.10.2000р.). Однак, домінуюча й суспільно необхідна її складова – прожитковий мінімум – своє офіційне визначення отримав значно раніше: вже всередині 1999р. (Закон України “Про прожитковий мінімум” №966-XIV від 15.07.1999р.).

Прожитковий мінімум є головним вихідним інструментом в контексті реалізації пріоритетів державної соціальної, економічної і фінансової політики: “Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров’я та освіти” (ст. 6 Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” №2017-III від 5.10.2000р.).

Обсяг прожиткового мінімуму утворюють дві компоненти: фізіологічний та соціальний мінімуми. На загал, соціально-фізіологічний мінімум – це нижня межа малозабезпеченості (бідності) населення. Фізіологічний мінімум є вартісним вираженням певних матеріальних цінностей, необхідних для існування людини. Ця складова прожиткового мінімуму відображає рівень задоволення населенням лише найголовніших елементарних потреб та послуг особистого призначення. У світовій практиці цей показник, традиційно, становить в межах 85% загального обсягу прожиткового мінімуму. Інша його частина формує соціальний мінімум як певний комплекс духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя людини, що включає витрати на мінімальні соціально-культурні суспільні запити. В різних країнах використовується ті чи інші зазначені мінімуми. Так, зокрема, в Естонії, Литві й Білорусії – соціальний прожитковий мінімум; натомість, у Росії, Казахстані – домінує фізіологічний прожитковий мінімум. Застосування того чи іншого різновиду лімітованих потреб індивідууму відображає в образі прожиткового мінімуму пріоритети

соціальної політики держави в контексті забезпечення сталості суспільного зростання та підвищення благоустрою населення.

При розрахунку величини прожиткового мінімуму враховуються такі основні групи факторів:

- соціальні (визначення загального рівня заробітної плати; встановлення взаємозалежності між оплатою праці та її продуктивністю; підвищення державних мінімальних гарантій заробітної плати і трудових пенсій з їх наближенням їх до рівня прожиткового мінімуму);
- економічні (включають потреби економічного розвитку; формування структурних та кон'юнктурних засад ринкової економічної системи, зовнішньоекономічної діяльності, демократизацію трудових відносин; заходи відносно наповнення доходної частини бюджету держави);
- правові (дотримання загальновизнаних прав людини згідно світових вимог, стандартів – Міжнародного Пакту “Про економічні, соціальні та культурні права”, де право на працю інтерпретується як здатність людини самостійно заробляти собі на життя та повноцінно його забезпечувати рівнозначним комплексом суспільних благ).

Зазначені групи чинників мають важливе значення при обчисленні розміру прожиткового мінімуму. До того ж, прожитковий мінімум може розраховуватися з допомогою різних методик. Світова практика виробила таких декілька основних варіативних моделей визначення величини суспільно необхідного прожиткового мінімуму: статистичний метод; суб'єктивна (соціологічна) методика; ресурсний метод; комбінований метод; відносний метод; нормативний метод; нормативно-статистичний метод.

Статистичний метод передбачає визначення прожиткового мінімуму на рівні доходів, що є властивими для 10-20% найменш заможних громадян в країні. Однак, вказана методика придатна для практичного використання, здебільшого, тільки в країнах з доволі високим рівнем доходів населення, тому її впровадження в Україні є дещо ускладненим.

Суб'єктивна (соціологічна) методика ґрунтується на проведенні певного соціологічного опитування населення на предмет необхідного доходу мінімальної величини, відображаючи реальні суспільні потреби громадян. Проте, цей метод скоріше є консультаційно-ознайомчим в силу того, що отримані з його допомогою результати об'єктивно не можуть бути закріплені дійсними фінансово-економічними можливостями держави.

Ресурсний метод базується на потенційних можливостях національної економіки щодо встановлення прожиткового мінімуму. Така методика поширена, як правило, у високорозвинутих ринково-економічних країнах. В загальній сукупності варіативних моделей визначення величини суспільно необхідного прожиткового мінімуму, ресурсний метод є досить об'єктивним і, теоретично, вигідним, зокрема – для України, зважаючи на фінансові можливості держави.

Комбінований метод характеризується ознакою поєднання в собі декількох методів; зокрема, вартість продуктів харчування визначається за нормами, непродовольчі товари – за їх питомою вагою в сукупних витратах доходів населення, житлово-комунальні послуги – за фактом.

Відносний метод (метод обчислення медіанного доходу). Власне, “медіанний дохід” – це рівень достатку, що найчастіше зустрічається в країні (фактично, він відповідає середньодушовому доходу населення); дохід, коли одна половина населення має дохід вищий, а інша половина – менший. Наприклад, у Великобританії, Німеччині, США прожитковий мінімум запроваджується на рівні 40% від медіанного доходу, у Греції, Іспанії, Італії, Фінляндії – 50%, в Ірландії, Португалії – 60%. Метод обчислення медіанного доходу використовується, переважно, в економічно розвинутих ринкових країнах – зокрема, ним користується Європейська статистична комісія (Євростат). Зазначена методика ґрунтується на обчисленні мінімального доходу громадян країн-учасниць Європейського Союзу, що визначається як 50% “медіанного доходу”. В масштабах Європейського Союзу за медіанний дохід

Європейська статистична комісія встановлює середній дохід громадян. Щодо можливостей впровадження методу обчислення медіанного доходу в Україні, який досить широко застосовується у західноєвропейській практиці, слід зазначити, що це є доволі проблематичним, оскільки середній рівень життя в національних масштабах набагато нижчий порівняно з ареалом Європейського Союзу. Більше того, рівень проживання у вітчизняних умовах – фактично, один з найнижчих в межах всього континенту. Відтак, “50% медіанного доходу” для населення в Україні не постане гарантом забезпечення нормального способу життєдіяльності навіть на мінімально допустимому рівні – така поділka буде навіть більшою, ніж критичною.

Зміст нормативного методу полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через такий показник, як мінімальний споживчий кошик. Загальний обсяг споживання суспільних благ населенням, зазвичай, утворюють три споживчі кошики – продовольчий, непродовольчий та кошик послуг, хоча їх кількість може бути й більшою. Вартість кожного споживчого кошика розраховується на основі соціальних нормативів, які відображають відповідні норми споживання людиною окремих категорій суспільних благ (таким чином, соціальні норми – це база обчислення мінімального життєвопридатного обсягу суспільних благ для людини). Сумарна вартість суспільних благ, включена до складу таких споживчих кошиків – це грошова оцінка (вартісна величина) прожиткового мінімуму, що характеризує найнижчий рівень життя людини. У кожній країні мають місце суб’єктивні специфічні особливості стосовно визначення розміру мінімальних споживчих кошиків, що формують мінімальний споживчий бюджет людини. Зокрема, у Болгарії наявними були шість таких споживчих кошиків, які давали ряд комбінацій щодо складу сімей за їхніми ознаками; в тому числі, харчова частина споживчого кошика містила градації для окремих верств населення – працюючих, пенсіонерів та дітей, включаючи 149 позицій продовольчих товарів. Варто зазначити, що в більшості країн формується так званий

“прожитковий мінімум сім’ї” відповідно до вищевказаних положень. Наприклад, у Литві прожитковий мінімум визначається на основі потреб сім’ї в складі з чотирьох осіб: двоє дорослих людей-батьків, хлопчик 14 років та дівчинка 6-8 років; для інших сімей використовуються спеціальні розрахункові коефіцієнти, а частка харчових продуктів включає понад 50 видів товарів і становить приблизно 45-50% мінімального споживчого бюджету.

Нормативно-статистичний метод також базується на засадах визначення вартості споживчих кошиків, які враховуються при встановленні розміру прожиткового мінімуму. Нормативно-статистичний метод обчислення прожиткового мінімуму є різновидом нормативного методу, хоча між ними існують доволі вагомні розбіжності. На відміну від вищевказаної нормативної методики, нормативно-статистичний метод у недостатній мірі враховує важливі соціальні нормативи при розрахунку споживчих кошиків, оскільки використовується тільки один такий соціальний норматив – для обчислення продовольчого споживчого кошика, тоді як обсяг та вартість інших споживчих кошиків (принаймні – непродовольчого кошика і кошика послуг) встановлюється, в кращому випадку державою довільним шляхом. Таким чином, реальна вартість прожиткового мінімуму, розрахована на основі нормативно-статистичного методу, буде, що цілком очевидно, неповноцінною та суспільно непридатною, соціально несправедливою, економічно необґрунтованою та фінансово неефективною. Для України подібна методика розрахунку прожиткового мінімуму й тим більше є вкрай недоцільною та небажаною, оскільки державні гарантії забезпечення людини мінімальним обсягом суспільних благ і так перебувають на надзвичайно низькому рівні, не відповідаючи сучасним цивілізованим соціальним нормам задоволення особистих потреб – абсолютно прийнятних для нормальної життєдіяльності.

Прожитковий мінімум в Україні визначається на основі застосування нормативного методу в розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо й для тих осіб, які належать до основних соціальних та демографічних груп

населення в країні: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність.

Такий поділ обумовлений специфікою, як правило, фізіологічних потреб організму людини, в його вимогливості залежно від вікової градації та фізичних можливостей. Прожитковий мінімум на одну людину, а також окремо для тих осіб, які належать до основних соціальних та демографічних груп населення, затверджується Верховною Радою України щорічно до початку процесу розгляду Державного бюджету України за поданням Кабінету Міністрів України та підлягає періодичному перегляду відповідно до темпів зростання індексу споживчих цін разом з уточненням бюджетних показників. Попередньо прожитковий мінімум розраховується Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг:

- набір харчових продуктів – формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я із застосуванням нормативів фізіологічних потреб організму людини в продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу та належних енергетичних цінностей (на основі рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я);
- набір непродовольчих товарів – формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього природного середовища, а також засобами влаштування побуту;
- набір послуг – формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у відповідних сферах надання різноманітних видів суспільних послуг.

Комплекс перелічених компонент – продуктів, товарів, послуг – формує мінімально повноцінний обсяг суспільних благ у вигляді прожиткового

мінімуму для гарантованої підтримки прийнятної життєво придатної форми людини. Неадекватність прожиткового мінімуму породжує дезорієнтацію в соціальній політиці держави в цілому та в політиці забезпечення доходів населення зокрема. В сучасній соціально-демократичній державі доходи громадян повинні бути не меншими, ніж прожитковий мінімум, що є базовим первинним суспільним стандартом та державною соціальною гарантією задоволення мінімальних потреб людини. З цією метою визначається також й мінімальний рівень доходів громадян – мінімальна заробітна плата як визначений державою розмір доходу (заробітку), нижче якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну норму праці (обсяг робіт) (Кодекс законів про працю України / Затверджений Законом УРСР “Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР” №322-VIII (322а-08) від 10.12.1971р.; Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб” №466-V від 14.12.2006р.; Закон України “Про оплату праці” №108/95-ВР від 24.03.1995р.). Мінімальна заробітна плата також є державною соціальною гарантією, а її розмір розраховується і встановлюється на основі прожиткового мінімуму. У свою чергу, прожитковий мінімум повинен формуватися адекватно набору мінімальних потреб населення, що становлять мінімальний споживчий бюджет, необхідний для забезпечення існування й розвитку особистості (Закон України “Про мінімальний споживчий бюджет” №1284-XII від 3.07.1991р.).

Отже, основний склад державних соціальних стандартів та гарантій, що характеризують забезпечення людини мінімальним обсягом суспільних благ, формують загалом такі елементи:

- споживчий кошик;
- мінімальний споживчий бюджет;
- прожитковий мінімум;
- мінімальна заробітна плата;

— межа малозабезпеченості (крайній, граничний, суспільно мінімальний рівень бідності).

В основу прожиткового мінімуму первинно закладено такий елемент, як споживчий кошик – база, з іншого боку, мінімального споживчого бюджету, що й становить прожитковий мінімум. Реальні величини зазначених параметрів, теоретично, об’єктивно зумовлюють склад мінімальної заробітної плати як основної категорії доходів населення. Однак, середній показник шкали доходів населення за окремими видами економічної діяльності є нижчим, ніж вартість самого споживчого кошика, а рівень його забезпечення не гарантує виконання державою конституційних приписів у політиці доходів населення. За вимогами Європейської соціальної хартії, розмір мінімальної заробітної плати повинен становити не менше, ніж 2,5 розмірів прожиткового мінімуму. Натомість, в Україні мінімальна заробітна плата складає всього 90% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб. В цілому, за офіційною державно-статистичною інформацією, частка населення із загальними середньодушовими доходами в місяць, нижчими за прожитковий мінімум, ще на початок 2008р. становила майже 40%. Тобто, на такому фоні втрачається детермінація та логічний взаємозв’язок між такими поняттями, “прожитковий мінімум” і “межа бідності”. Остання визначається як 75% від середнього показника шкали доходів населення, який, відповідно, є меншим, ніж прожитковий мінімум, що характеризує мінімальні життєво необхідні потреби людини: якщо так, тоді загальна межа бідності в Україні на сьогоднішній день складає, по відношенню до прожиткового мінімуму та в залежності від нього, 469,5 грн. (а в розрізі соціальних та демографічних груп цей показник буде ще меншим: для дітей віком до шести років та для осіб, які втратили працездатність, його величина становить, відповідно, 417,75 грн. та 373,5 грн.).

Мінімальний споживчий бюджет розробляється для основних соціально-демографічних груп в середньому на душу населення та на одного члена сім’ї різного складу. Згідно чинного законодавства, мінімальний споживчий бюджет

визначається в середньому на душу населення на підставі системи “споживчих кошиків” для 13 статево-вікових груп. Таким чином, гіпотетично:

- фізіологічний прожитковий мінімум – це нижня межа малозабезпеченості (бідності) населення;
- мінімальний споживчий бюджет – це верхня межа малозабезпеченості (бідності) громадян.

Мінімальний споживчий бюджет як верхня межа малозабезпеченості (бідності) населення у відповідній грошовій та натуральній формах виражає той обсяг споживання життєво необхідних та мінімально достатніх суспільних благ, який є мінімально вимогливим і лімітованим як для фізіологічного, так й для соціально-культурного та інтелектуального розвитку людини, а також для забезпечення простого відтворення її життя, здоров'я та працездатності. Мінімальний споживчий бюджет визначається як гранично необхідний ліміт суспільних благ для збереження більш-менш допустимого рівня життя.

Теоретично, прожитковий мінімум, розрахований на основі вказаних соціальних параметрів, забезпечує можливість придбання найнеобхідніших суспільних благ (продуктів, товарів, послуг). Проте, слід особливо зауважити, що “споживчий кошик” формується на основі державних цін на товари, а в умовах зростаючого дефіциту значну частину їх доводиться оплачувати за цінами “чорного ринку”, за договірними цінами, кооперативними тощо. А це необхідно в обов'язковому порядку враховувати при обчисленні мінімального споживчого бюджету, а відтак – і прожиткового мінімуму.

У контексті державних соціальних стандартів та гарантій, прожитковий мінімум перебуває в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності також й з іншими аналогічними однорідними компонентами; найбільше – з мінімальною заробітною платою. Їх розвиток засвідчує абсолютне зростання величини за всіма показниками, але з властивими кожному з них відмінностями (табл. 1).

Таблиця 1

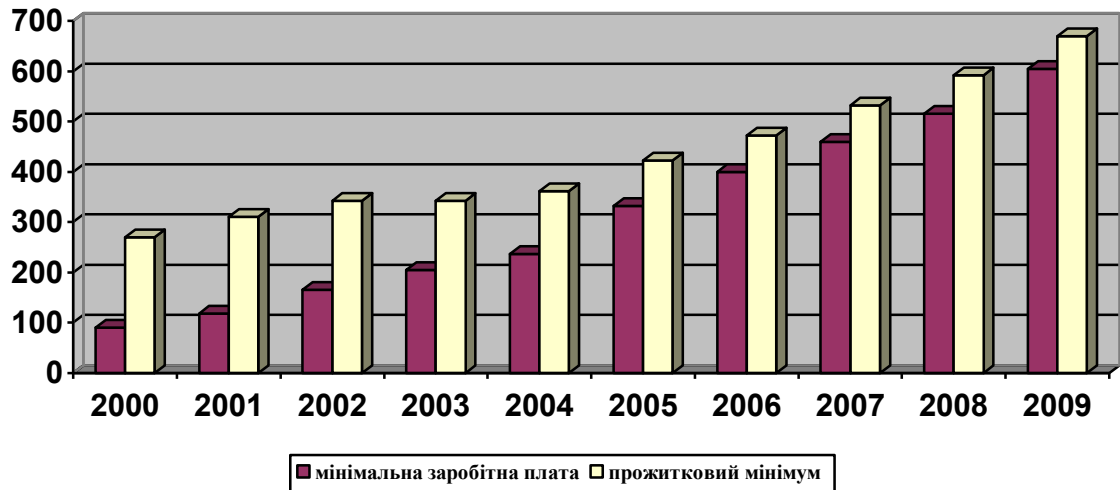
**Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати
в Україні в 2000-2009 рр.***

Рік	Показник			
	Прожитковий мінімум (ПМ), грн.	Мінімальна заробітна плата (МЗП)		
		грн.	Відхилення від ПМ	
			грн.	%
2000	270	90	-180	-66,7
2001	311	118	-193	-62,1
2002	342	165	-177	-51,8
2003	342	205	-137	-40,1
2004	362	237	-125	-34,5
2005	423	332	-91	-21,5
2006	472	400	-72	-15,3
2007	532	460	-72	-13,5
2008	592	515	-77	-13,0
2009	669	605	-64	-9,6

* На основі даних Законів України “Про державний бюджет України” на відповідний рік

Встановлений на 2009р. рівень прожиткового мінімуму є нереальним – суспільно недостатнім, тим більше, що його розмір є рівнозначним величині, чинній і наприкінці 2008р. Втішними є тільки окремі якісні характеристики зазначених соціально-економічних показників. Якщо в 2000р. різниця між прожитковим мінімумом і мінімальною заробітною платою була триразова – майже 67%, що, в принципі, й без того є абсурдним, то в 2009р. ця відмінність становить близько 10%.

Хоча, в будь-якому випадку, величина мінімальної заробітної плати не може з об’єктивних причин бути меншою за розмір прожиткового мінімуму. Проте, істотне скорочення різниці між ними вже є позитивною тенденцією. Загальний фон динаміки цих двох державних соціально-економічних стандартів відображає стійкий напрям підвищення прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати. А, в цілому, загальна тенденція еволюціонування цих державних соціально-економічних індикаторів засвідчує зростання – номінальне і неадекватне суспільним запитам (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні за 2000-2009 рр.

Темпи зростання цих найголовніших державних соціально-економічних стандартів, загалом, є нестабільними й, до того ж, низькими (табл. 2). Їх динаміка є надто низькою, щоб бути відповідною реальним суспільним вимогам на рівні повноцінного забезпечення населення необхідним комплексом суспільних благ. А з іншого боку, це характеризує низький рівень економічного відтворення й виробництва валового внутрішнього продукту.

Таблиця 2
Темпи зростання прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні в 2000-2009 рр.* (%)

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Прожитковий мінімум	—	15,2	10,0	0,0	5,85	16,85	11,6	12,7	11,3	13,01
Мінімальна заробітна плата	—	31,1	39,8	24,2	15,6	40,1	20,5	15,0	12,0	17,5

* Співвідношення розраховані станом на початок року

В даному контексті можливо зробити декілька таких основних заключень:
— невідповідність основних державних соціально-економічних стандартів (прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати) суспільним запитам, що деформує їх принципове суспільне призначення – повноцінне забезпечення власних поточних потреб існування й потреб людського розвитку);

- ігнорування тенденціями розвитку соціально-економічних процесів, які визначають умови суспільної життєдіяльності (зайнятість та безробіття, підприємництво та продуктивність праці тощо);
- неврахування фінансово-економічних чинників, які впливають на рівень платоспроможності особистих доходів, чим зменшується їх фінансовий потенціал й суспільно необхідна значимість (споживча вартість ринкових суспільних благ, інфляційні процеси та штучне підвищення цінних бар'єрів, грошово-валютні співвідношення тощо).

Найвищі темпи зростання властиві мінімальній заробітній платі, хоча цей державний соціально-економічний стандарт є не найбільш вагомим – в той час, коли саме він повинен бути найбільш високим. Темпи приросту мінімальної заробітної плати зажди були і є найвищими, нерідко становлячи в межах 40%. Майже однаковими темпами відмічається зростання прожиткового мінімуму; іноді темпи приросту могли бути відносно низькими чи відсутніми (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка темпів приросту мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму України за 2001-2009 рр.

Низьким рівнем прожиткового мінімуму відмічаються показники за основними соціальними та демографічними групами населення в країні. Так, найбільш вагомим є рівень прожиткового мінімуму для дітей у віці 6-18 років: 701 грн. Проте, варто зазначити, що самі по собі реальні потреби є значно

вищими. Тим більше, враховуючи, що обсяг мінімально необхідних суспільних благ є вкрай нерівнозначним для дітей у віці 6-8 років та підлітків віком 16-18 років. Найбільш низький рівень прожиткового мінімуму призначено для осіб, які втратили працездатність. На початок 2009р. цей показник не становив навіть й 500 грн. – цікаво тільки, чи може людина прожити сьогодні на таку суму грошового доходу. Дещо більша величина прожиткового мінімуму встановлена для дітей віком до 6 років – майже 560 грн. Хоч загальновідомо, що утримання і забезпечення дітей в сучасних умовах – найбільш дороге в суспільстві (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка прожиткового мінімуму в Україні
за соціальними та демографічними групами в 2000-2009 рр.* (грн.)**

Рік (період)	Базовий (загальний) показник	Соціальні та демографічні групи			
		Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність
2000	270,1	240,71	297,29	287,63	216,56
2001	311,3	276,48	345,66	331,05	248,77
2002	342,0	307,0	384,0	365,0	268,0
2003	342,0	307,0	384,0	365,0	268,0
2004	362,23	324,49	404,79	386,73	284,69
2005	423,0	376,0	468,0	453,0	332,0
2006					
1.01.-31.03.	453,0	400,0	514,0	483,0	350,0
1.04.-30.09.	465,0	410,0	527,0	496,0	359,0
1.10.-31.12.	472,0	418,0	536,0	505,0	366,0
2007					
1.01.-31.03.	492,0	434,0	558,0	525,0	380,0
1.04.-30.09.	525,0	463,0	595,0	561,0	406,0
1.10.-31.12.	532,0	470,0	604,0	568,0	411,0
2008					
1.01.-31.03.	592,0	526,0	663,0	633,0	470,0
1.04.-30.06.	605,0	538,0	678,0	647,0	481,0
1.07.-30.09.	607,0	540,0	680,0	649,0	482,0
1.10.-31.12.	626,0	557,0	701,0	669,0	498,0
2009	626,0	557,0	701,0	669,0	498,0

* На основі даних Законів України "Про державний бюджет України" на відповідний рік

Відповідно до чинного національного законодавства, сфера застосування показника прожиткового мінімуму є доволі масштабною:

- для загальної оцінки рівня життя в Україні як основи реалізації соціальної політики й вироблення окремих державних соціальних програм;
- як підстава для встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії, визначення розмірів різних видів соціальної допомоги й інших соціальних виплат;
- для визначення права на призначення соціальної допомоги;
- з метою розробки численних державних соціальних гарантій і стандартів з обслуговування та забезпечення населення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо;
- для визначення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- з метою формування бюджетів в Україні;
- крім цього: органами місцевого самоврядування може затверджуватися “регіональний прожитковий мінімум”, не нижчий за централізовано встановлений загальнодержавний розмір, для оцінки рівня життя населення в регіональному розрізі, розроблення й реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів тощо (ст. 2 Закону України “Про прожитковий мінімум” №966-XIV від 15.07.1999р.).

Водночас, держава не може затвердити навіть хоча б відносно “реальний прожитковий мінімум” (наприклад, 900 грн.), оскільки тоді рівень мінімальної заробітної плати істотно досить помітно знизиться й у відсотковому відношенні становитиме вже не 90%, а 67,2% прожиткового мінімуму. Тобто, для держави це постане свідченням повного фіаско – абсолютного краху на поприщі соціального захисту і соціального забезпечення населення, а заодно й розвіяння стереотипу соціальної ринково-економічної держави.

Альтернативний підхід в іншій варіативності, натомість, може полягати в запровадженні державою прожиткового мінімуму на рівні 200–250 грн.: абсурд, але – факт і не виняток. Тоді було б можливим скільки завгодно співвідносити з ним рівні заробітних плат, соціальної допомоги та інших соціальних виплат, які

б відповідали Конституційним нормам і законодавству про державні соціальні стандарти та гарантії. Однак, виявляється, це – неможливо (об’єктивно з теоретичних припущень, а практично – просто невідомо).

Насправді, споживчий кошик та прожитковий мінімум визначаються ринковими цінами. Якщо за світовими стандартами прожитковий мінімум є занадто низьким, тоді, закономірно, в країні вкрай неспіврозмірними є низькі ціни або споживання. Так, добове споживання на рівні \$1,5 – світовий критерій абсолютної бідності, її крайня форма, що в місяць складає \$45 (чи, приблизно, 360 грн., а донедавна – всього 240 грн.). В Україні ж мінімальна заробітна плата сьогодні складає 605 грн., а прожитковий мінімум – 669 грн. Розрахований на основі ринкових споживчих цін, прожитковий мінімум величиною близько \$80 – це єдиний соціально прийнятний “цивілізований” показник, який українська держава спроможна сьогодні продемонструвати ринковим економічно розвинутим країнам “без удару по своїй репутації”. Тим більше, що іноземним товаровиробникам дуже потрібні “надзвичайно” платоспроможні вітчизняні споживачі для придбання у великій кількості за високими цінами “неймовірно якісних” зарубіжних товарів. А убога Україна, на жаль, нікому не потрібна – прикро, але факт.

Загалом, існують різні альтернативні форми й методики визначення межі бідності в країні. Так, наприклад, в країнах пострадянського формату (Росія, Білорусія, Грузія) межа бідності відповідає прожитковому мінімуму. У багатьох державах розвинутого ринково-економічного світу, наприклад в країнах Північної Америки – США та Канаді, межа бідності розраховується не лише для однієї людини, але й на сім’ю – повноцінне домогосподарство (що складається відповідної кількості осіб). Також, у міжнародних соціально-економічних програмах загальноприйнятою межею бідності вважають дохід в \$2 на особу щодобово (тобто, \$60 в місяць). Всесвітній банк для міжнародних порівнянь використовує інший показник – \$4 на день. В окремих розвинутих країнах для визначення рівня бідності застосовують власну відповідну межу;

наприклад, в США – \$14,4 на особу на добу (тобто, \$432 долари в місяць). Якщо провести аналогію стосовно вітчизняної практики, то ситуація набуде такого вигляду: відповідно, 462 грн., 924 грн. та 3326,4 грн. Резонанс в цих проведених порівняльних розрахунках є очевидним: “669 грн. (прожитковий мінімум) та 605 грн. (мінімальна заробітна плата) – це ще не межа бідності, але вже й не смертельно граничні індикатори життя суспільства” – все навпаки.

Натомість, практика використання прожиткового мінімуму у розвинутих ринково-економічних країнах підтверджує їх визнання як вагомих соціально-економічних стандартів, що дозволяють громадянам повноцінно задовольняти власний обсяг споживчих потреб (суспільних благ) та вести пристойний спосіб життя. Насамперед, прожитковий мінімум розглядається з точки зору домогосподарства та його фінансового бюджету (табл. 4). Для різних осіб та членів господарства мають місце окремі категорії прожиткового мінімуму (Living Minimum та Subsistence Minimum). Базовий рівень прожиткового мінімуму для однієї особи (домогосподарства) становить 3,126 чеських крон; величина допоміжного прожиткового мінімуму (в складі домогосподарства) становить 2,020 чеських крон. За приблизними, але очевидними підрахунками можна переконатися, що загальна сума коштів на рівні домогосподарства може складати доволі високий обсяг сукупного доходу чеської сім'ї: наприклад, для однієї особи та дитини у віці сім років – 4,840 чеських крон (2,880+1,960); для двох осіб та двох дітей віком п'ять й одинадцять років – 9,040 чеських крон (2,880+2,600+1,600+1,960). Також, уряд Чеської республіки зобов'язаний (уповноважений) регулярно підвищувати величини прожиткового мінімуму та допоміжного прожиткового мінімуму, якщо відбувається зростання споживчих цін на засоби для існування й на особисті потреби на 5%. У випадку ж настання екстраординарних обставин величина цих показників може індексуватися (підвищуватись) скоріше, в міру розгортання ходу подій в соціально-економічному та фінансово-економічному житті країни. Таким чином, дохідний рівень домогосподарства є фінансово потужним і ринково адекватним.

Таблиця 4

Прожитковий мінімум на рівні домогосподарства в Чехії в 2007-2008 рр.

Показник	Розмір (чеських крон, CZK)
Одна особа	3,126
Перша особа в домогосподарстві	2,880
Друга особа в домогосподарстві та інші члени, які не є дітьми-утриманцями	2,600
Діти на утриманні (різного віку):	
• до 6 років	1,600
• віком 6-15 років	1,960
• у віці 15-26 років	2,250

* За даними Міністерства праці та соціальних відносин республіки Чехія (Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic)

Альтернативний варіант впровадження державних соціально-економічних стандартів та гарантій має місце у Великобританії – країні з доволі високою оригінальністю, яка проявляється також і у вказаній сфері. Порівняно з іншими країнами, у Великобританії існує “мінімальний дохідний стандарт” – “Minimum Income Standard”, вперше запроваджений в 2008р. Метою впровадження такого мінімального дохідного стандарту постала потреба в розробці мінімально необхідного (прийняттого) фінансового бюджету для домогосподарства. До його складу входять всі життєво важливі компоненти для підтримки стану нормальної функціональності людини. Водночас, в структуру мінімального дохідного стандарту не входять такі елементи, як виплата іпотеки (чи іншої застави), сплата відсотків за взятий у кредит автомобіль тощо, оскільки вони вважаються, що логічно з об’єктивних підстав, не є категоричними потребами існування індивідуума, внаслідок чого й не входять до складу фінансового бюджету домогосподарств. Натомість, така частина бюджету домогосподарства як провіант зростає адекватно підвищенню ціновим бар’єрам. Так, ця частина британського бюджету домогосподарства збільшилась останнім часом навіть вдвічі – на 5% порівняно з офіційними темпами інфляції – 2½%. Важливо,

також, що в частині фінансового бюджету британських домогосподарств зростає частка витрат й на громадський транспорт як необхідну складову забезпечення населення суспільними благами. В цілому, мінімальний дохідний стандарт у Великобританії є доволі високим. Його величина на сьогоднішній день складає для однієї особи (без дітей) £13,900 (фунтів стерлінгів) в рік до оподаткування, що істотно підвищує його соціально-економічну значимість для фінансового бюджету домогосподарства. Такий розмір мінімального дохідного стандарту є вищим на £500 (фунтів стерлінгів) порівняно зі своїм аналогом в 2008р.

Таким чином, як засвідчує практика економічних ринково розвинених країн, прожитковий мінімум для фінансового бюджету домогосподарства формується на основі мінімального споживчого бюджету. Остання позиція обчислюється на підставі споживчого кошика. Мінімальний споживчий кошик – це основа розрахунку прожиткового мінімуму для основних соціальних та демографічних груп населення, в якому головну частину утворює раціональний набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. Проте, сам склад споживчого кошика в Україні було затверджено ще в 1992р., який з тих пір істотно не переглядався та не корегувався. Відтак, методологічна база розрахунку мінімального споживчого кошика застаріла. Водночас, розмір та склад споживчого кошика повинен, згідно законодавства, переглядатися не рідше, ніж раз на п'ять років (Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” №2017-III від 5.10.2000р.; Закон України “Про прожитковий мінімум” №966-XIV від 15.07.1999р.). Урядом України в 2006р. було відкладено ухвалення нового споживчого кошика – до встановлення методики визначення його вартості (враховуючи те, що три-чотири рази на рік парламент встановлює прожитковий мінімум для працюючих осіб та пенсіонерів). Отже, якою б цивілізованою й справедливою не здавалася офіційна, законодавчо затверджена структура мінімального споживчого бюджету, поелементний склад суспільних благ, що утворюють сучасний споживчий кошик, можна вважати нелегітимним.

Отже, наразі існує нагальна й реальна потреба в категоричному й безкомпромісному реформуванні системи державних соціальних, економічних і фінансових стандартів (гарантій, нормативів, норм, лімітів) та в кардинальному перегляді самої ідеології використання прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту, основної економічної категорії та вагомого фінансового важеля. Піднесення значення прожиткового мінімуму до реально ефективної категорії ринкової економіки посприяло б дійсному якісному відновленню його потенційно потужної функціональності як фінансового інструмента й стимулу в державному управлінні соціально-економічними процесами в контексті розвитку суспільства:

- можливість одержання мінімально необхідного, але повноцінного обсягу суспільних благ забезпечить й адекватно повноцінне відтворення робочої сили, позитивно вплине на продуктивність праці, активізує зростання ефективності виробництва і посприяє інтенсифікації процесу економічного відтворення в країні;
- посилення споживчого попиту у населення постане гарантом акселерації виробничого кругообігу, приводячи обсяги особистого споживання у відповідність до розвитку фінансово-економічного потенціалу суспільства;
- на загальному суспільному рівні поживлення споживчого попиту у населення виступить первинною домінантою в гармонізації циклічної системи “доходи – споживання – заощадження – інвестиції”;
- з фіскальної точки зору, розширення споживчого попиту у населення постане джерелом зростання підприємницьких доходів (прибутків) та, відповідно, засобом підвищення рівня мобілізації податково-бюджетних доходів держави;
- з фіскальної точки зору на предмет виконання видаткової частини бюджету посприяє істотному скороченню державних витрат фінансових ресурсів в цілях субсидювання населення, надання державної соціальної допомоги громадянам тощо;

- комплексно стане своєрідним універсальним “фінансовим каталізатором” – ефективним гарантом забезпечення макроекономічної та мікроекономічної фінансової рівноваги в суспільстві.

Висновки проведеного дослідження набувають таких положень та пропозицій рекомендаційного характеру в контексті комплексно проведених теоретико-практичних досліджень функціональних властивостей прожиткового мінімуму як базового суспільно-державного стандарту:

- прожитковий мінімум – визначений і встановлений державою соціальний стандарт рівня життя населення, який характеризує мінімальну межу забезпечення особистих потреб громадян суспільними благами;
- прожитковий мінімум – об’єктивна основа та передумова визначення рівня реальних, суспільно необхідних і значимих соціальних гарантій населенню з боку держави;
- прожитковий мінімум – соціальний показник, що відображає рівень та потенційні можливості розвитку національної економіки, міру суспільного прогресу й ступінь цивілізованої демократизації у державі;
- прожитковий мінімум – базовий критерій, що відображає домінуючі державної соціальної політики та загальну специфіку її реалізації в країні;
- необхідне удосконалення методики розрахунку величини прожиткового мінімуму з метою забезпечення його максимальної адекватності як державного соціального стандарту (гарантії) реальній вартості споживчого кошика суспільних благ;
- потрібне запровадження базового значення прожиткового мінімуму на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- суспільству потрібний реально збалансований, економічно обґрунтований, соціально спрямований та фінансово достатній прожитковий мінімум, закладений в основу мінімальної заробітної плати. Також, у свою чергу, мінімальна заробітна плата повинна забезпечити обсяг особистого

споживання суспільних благ на рівні мінімального споживчого бюджету. А обсяг споживчої структури має визначатися в обов'язковому порядку на основі реального мінімального споживчого кошика. Всі ці державні стандарти та гарантії повинні підлягати адекватній індексації;

- потрібно забезпечити можливості застосування прожиткового мінімуму в якості базової державної соціально-економічної гарантії та фінансового регулятора для визначення розмірів всіх інших соціальних виплат (Закон України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” №1768-III від 1.06.2000р.);
- в комплексі з іншими базовими, найважливішими державними соціально-економічними стандартами та гарантіями прожитковий мінімум повинен постати вагомим фінансовим важелем макроекономічного управління суспільним розвитком;
- прожитковий мінімум не використовується в цілях визначення величини таких суспільно важливих державних соціальних стандартів та гарантій, як неоподатковуваний мінімум доходів громадян та мінімальна заробітна плата. Незважаючи на те, що важливим та невідкладним для держави завданням у політиці доходів громадян є “Насамперед – визначення реального прожиткового мінімуму особи та закладення його в основу неоподаткованого мінімуму в контексті мінімального розміру заробітної плати людини” [12, с. 263]. Ці компоненти в контексті соціально-економічної політики втратили свою значимість як фінансових регуляторів. По-перше, в основі розрахунку мінімальної заробітної плати прожитковий мінімум не враховується – тобто, мінімальна заробітна плата не може бути нижчою за прожитковий мінімум (для працездатних осіб), а в Україні ця ситуація на сьогоднішній день є оберненою. По-друге, неоподатковуваний мінімум доходів громадян вже давно втратив свою фіскальну сутність, оскільки знаходить застосування, здебільшого, при визначенні різноманітних фінансових та адміністративних штрафів чи

інших санкцій, а не в цілях обчислення розмірів податкових зобов'язань виходячи з соціально-економічних потреб на рівні прожиткового мінімуму, що входять до його складу. Логічна ланцюгова залежність є очевидною: чим вищою – більш реальною – буде величина прожиткового мінімуму, тим вищим буде розмір заробітної плати. Водночас, це сприятиме встановленню об'єктивного, більш реального неоподаткованого мінімуму доходів громадян, в основі якого й перебуватиме величина реального прожиткового мінімуму. У свою чергу, неоподатковуваний мінімум доходів громадян стимулюватиме зростання заробітної плати: адже фіскальна сторона доходів населення має своє значення для бюджету держави. При цьому, досягнувши відповідного рівня цими параметрами – прожитковим мінімумом, неоподатковуваним мінімумом доходів громадян та заробітною платою – в кінцевому рахунку істотно збільшиться кінцевий загальний дохід у населення, внаслідок чого розшириться об'єкт і база оподаткування, що й відіграє ключову роль у фіскальному відношенні при мобілізації податкових доходів в бюджеті держави. До того ж, можливо, сама собою відпаде й необхідність у запровадженні державою як ще вищої пропорційної ставки з особистого прибуткового податку, так й тим більше знизиться ймовірність впровадження більш жорсткої прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб. Натомість, можливо, реальнішою постане навіть вірогідність впровадження неординарної “регресивно-прогресивної податкової шкали” [15, с. 213].

Література

1. Бевз В. Минимум материальной обеспеченности населения Украинской ССР на рубеже 90-х годов // Бевз В., Павленко Ю. / Экономика Советской Украины. – 1990. – №9. – С. 3-12.

2. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення // Безтелесна Л. / Економіка України. – 2009. – №7. – С. 4-12.
3. Гордей О.Д. Вплив фінансових важелів на рівень життя населення // Гордей О.Д. / Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 78-83.
4. Европейская социальная хартия (пересмотренная). Страсбург, 3 мая 1996 г. Основные правовые акты Совета Европы // Труд за рубежом. – 2000. – №3. – С.121–157.
5. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних систем // Єременко В. / Економіка України. – 2008. – №12. – С. 19-28.
6. Жидков В. Культура как “генетический код человечества” // Жидков В. / Общество и экономика. – 2001. – №9. – С. 74-92.
7. Зинин В.Г. О прожиточном минимуме и расчётах прожиточного минимума // Зинин В.Г., Новиков А.И. / Общество и экономика. – 1994. – №5-6. – С. 114-120.
8. Квітко Н. Прожитковий мінімум та ступінь його врахування в державному бюджеті України // Квітко Н. / Вісник Федерації професійних спілок України. – 2001. – №3. – С. 16.
9. Кір'ян Т. Прожитковий мінімум – соціальний стандарт рівня життя // Кір'ян Т., Шаповал. М. / Соціальний захист. 2001. – №10. – С. 57-60.
10. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства // Лібанова Е. / Економіка України. – 2008. – №10. – С. 120-136.
11. Полеусова Г. Прожитковий мінімум як об'єктивна основа визначення рівня соціальних гарантій // Полеусова Г. / Вісник Федерації професійних спілок України. – 2001. – №3. – С. 17.
12. Свердан М.М. Економічна роль держави в контексті фінансового забезпечення суспільного розвитку в Україні // Свердан М.М. / Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць. Вип. 9: Економічні науки. – Чернівці, 2007. – С. 252-264.

- 13.Свердан М.М. Фіскальна політика держави у контексті сталого суспільного розвитку // Свердан М.М. / Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. Вип. 3 (спецвипуск): Право-Економіка-Управління. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. – С. 42-44.
- 14.Славкова А.А. Концепція “фіскальної платоспроможності” в механізмі оподаткування доходів населення // Славкова А.А. / Україна у світовому економічному просторі: шляхи подолання кризи (економіка, фінанси та право). Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців 27 березня 2009 року. – К.: УДУФМТ, 2009. – С. 106-108.
- 15.Славкова А.А. Податкове навантаження на доходи громадян як об’єкт фіскального адміністрування // Славкова А.А. / Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2008. – Випуск 10. – Ч.1. – С. 206-213.
- 16.Стоян О. Базовий соціальний стандарт. Прожитковий мінімум як далека зірка // Стоян О. / Вісник Федерації професійних спілок України. – 2001. – №3. – С. 14-15.
- 17.Шерстюк Л. Проблеми й перспективи регулювання прожиткового мінімуму доходів громадян // Шерстюк Л. / Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. – 2004. – №6. – С. 70-79.
- 18.Юрій С.І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності // Юрій С.І., Кізима Т.О. / Фінанси України. – 2008. – №8. – С. 3-10.